

Comitatus decimationem abbati subiugarem K pôvodu donácie šomodských desiatkov*

Marek Druga

Abstract

DRUGA, Marek: *Comitatus decimationem abbati subiugarem*. On the Origins of the Tithes from the County of Somogy.

The study deals with the topic of tithes from the county of Somogy, given to the monastery of Pannonhalma during the reign of king Stephen I. The first purpose of this article is to present an overview of the studies of medievalists dealing with the subject of monastic tithes and the letter of privilege for the Monastery of St. Martin on the "holy mount of Pannonia", and to summarize their opinions about the circumstances under which the tithes from Somogy county were donated to the monks of Pannonhalma. Thereafter, I try to compare the donation of the tithes from the county of Somogy with similar cases and analogies from the early medieval Czech and Polish territories, focusing especially on the tithes given to the Benedictine monastery of Břevnov by the bishop of Prague, St. Adalbert. Finally, I return to the sources from the Hungarian environment and I try to point out to discrepancies in the interpretations which date the donation of the Somogy tithes to the end of the 10th century.

Keywords: Middle Ages, Tithes, King Stephen I, Donation, Pannonhalma

DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2019.13.2.5>

Možno ešte priniest k problematike materiálneho zabezpečenia najstarších kláštorov v Uhorsku nové postrehy? Otázka vyvoláva určitú skepsu, veď téme obdarovávanía benediktínskych opátstiev venovali pozornosť generácie historikov. Špecifickým problémom je v tejto súvislosti donácia desiatkov z územia Šomodského komitátu pre Pannonhalmský kláštor Štefanom I. V Uhorskom kráľovstve ide o ojedinelý donačný akt, tento kráľovský dar však má významné paralely v poľskom a predovšetkým českom prostredí. Nasledujúce riadky sú predovšetkým pokusom o zhrnutie starších názorov k téme. V štúdiu však nepôjde len o syntézu myšlienok významných medievistov. Krátka sonda do názorového spektra súčasnej medievistiky totiž naznačuje zásadné rozdiely v povahe otázok, ktoré si v kontexte desiatkov darovaných kláštorom (prípadne cirkevným inštitúciám všeobecne) kladú na jednej strane maďarskí, na druhej poľskí alebo českí historici. Nasledujúci súhrn názorov považujem za dôležitý aj z dôvodu, že k téme zavádzania cirkevných desiatkov do stredoeurópskeho priestoru dosiaľ neprebehla širšia diskusia. Je pritom pravdepodobné, že v budúcnosti bude možné prinášať podnetné úvahy k téme len s prihliadnutím na širší stredoeurópsky kontext. V záverečnej časti štúdie sa zároveň snažím upozorniť na nezrovnalosti vyplývajúce z argumentácie maďarskej historiografie, ktorá datuje donáciu šomodských desiatkov už do obdobia založenia Pannonhalmského kláštora.

* Táto práca bola podporená agentúrou VEGA v rámci projektu: VEGA 2/0129/18: Panovnícka moc v stredoveku. Vývoj panovníckej moci od veľkomoravských kniežat po uhorských kráľov neskorého stredoveku.

Donáciu šomodských desiatkov pre Pannonhalmský kláštor obsahuje už údajná privilegálna listina Štefana I., ktorá sa hlási do roku 1001.¹ Donácia je v listine popísaná ako zbožný dar kráľa sv. Martinovi, patrónovi vznikajúceho kláštora, za jeho pomoc pri potlačení povstania šomodského kniežaťa Kopáňa. Darované desiatky sa mali týkať všetkých činností a produktov práce (*decimationem de omnibus negotiis*), majetkov (*praediis*), území (*terris*), viníc (*vineis*), sejby (*segetibus*), mýt (*vectigalibus*) a vína hostí (*vinumque hospitum*), ktoré pochádzalo z úrody na ich šomodských majetkoch alebo z obchodných výnosov na šomodskom území. Aby neboli ukrátené práva vesprímskeho biskupa na desiatky, ktoré mu napokon náležali aj podľa uhorského zákonodarstva, dostal biskup ako kompenzáciu údajne majetok či dvorec (*Cortou*) s príslušnými príjmami.² Takto zdôvodnené odškodnenie nenašlo v radoch episkopátu pochopenie, vesprímski biskupi totiž v 13. storočí práva pannonhalmských opátov na šomodské desiatky (a s nimi aj samotnú privilegálnu listinu Štefana) ostro napádali.³

Po dlhotrvajúcich sporoch je dnes údajná privilegálna listina kráľa Štefana I. z roku 1001 historikmi považovaná prevažne za písomnosť, ktorá bola sfalšovaná v prvej polovici 13. storočia. Listina však zrejme obsahuje aj niekoľko starších informácií, ktoré možno vzťahovať už k počiatkom najstaršej doloženej reholnej inštitúcie v Uhorsku.⁴ K tým by mohla patriť aj zmienka o šomodských desiatkoch. O ich donácii totiž informujú už pramene z druhej polovice 11. a začiatku 12. storočia, predovšetkým svätoštefanské legendy a autentická konfirmačná listina majetkov a privilégií Pannonhalmského kláštora vydaná pápežom Paschalom II. v roku 1102.⁵

Už Väčšia legenda svätého kráľa Štefana (*Legenda maior Sancti Stephani regis*) prináša informáciu o založení kláštora na Svätom vrchu (*Mons Sacer*) prvým uhorským kráľom. Medzi donáciami majetkov, príjmov a ďalších prostriedkov (*possessionibus et redditibus cunctisque sufficientis ditavit*) pridelených na zabezpečenie mníchov menuje autor legendy aj desiatky (*decimationes*) darované opátstvu podľa spôsobu obdarovávanía uhorských biskupstiev.⁶ Donáciu desiatkov podrobnejšie

1 Po tom, čo významný nemecký historik Harry Bresslau (a pred ním bez širšej argumentácie Harold Steinacker) prisúdil autorstvo listiny menom neznámemu pisárovi kancelárie kolínského arcibiskupa Heriberta s označením (Heribert) „C“, sa ustálil názor o vzniku pôvodnej písomnosti až v roku 1002. Pozri BRESSLAU, Harry. Internationale Beziehungen im Urkundenwesen des Mittelalters (Exkurs: Zu den Urkunden König Stephans von Ungarn). In *Archiv für Urkundenforschung*, 1918, roč. 6, s. 65-76. K historiografii pannonhalmskej privilegálnej listiny podrobne THOROCZKAY, Gábor. Szent István pannonhalmi oklevelének historiográfiája. In TAKÁCS, Imre (ed.) *Mons Sacer (Pannonhalma 1000 éve) I* (ďalej *Mons Sacer*). Pannonhalma : Pannonhalmi Főapátság, 1996, s. 90-109.

2 *Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia* (ďalej DHA) I. GYÖRFFY, György (ed.). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1992, č. 5/II, s. 40.

3 Spor prepukol s najväčšou intenzitou po osobnom strete pannonhalmského opáta Uroša a vesprímskeho biskupa Róberta z Lutychu v Ríme začiatkom roka 1211. *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története* (ďalej PRT) I. ERDÉLYI, László – SÖRÖS, Pongrác (eds.). Budapest : Stephaneum, 1902, č. 37, s. 624; č. 48, s. 634-635; č. 47, s. 633-634 (listiny z monumentálnej syntézy dejín uhorských benediktínskych kláštorov sú v predloženej texte citované z diplomatára, ktorý je súčasťou tohto diela).

4 Pannonhalmská privilegálna listina obsahuje zmienku o založení kláštora kniežaťom Gejzom (*ab genitore nostro incepto*), začiatky výstavby kláštora tak možno klásť už do roku 996. DHA I, č. 5/II, s. 39.

5 DHA I, č. 117, s. 331-334.

6 *Legenda maior Sancti Stephani regis*. In *Scriptores rerum Hungaricarum. Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (ďalej SRH) II. SZENTPÉTERY, Imre (ed.). Budapest : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in Partem Impensarum Venientibus, 1938, cap. 8, s. 383-384.

rozviedol aj rábsky biskup (Győr) Hartvik, autor ďalšej legendy o svätom Štefanovi (*Legenda Sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta*). V Hartvikovom podaní predstavovali pridelené desiatky prísne nariadenú platbu, ktorá sa netýkala len desiatej časti všetkých prostriedkov na obživu (*ex omnibus eorum facultatibus*), ale aj potomstva podrobeného obyvateľstva. Podľa Hartvika tak prisúdil panovník kláštora aj každé desiate dieťa (*decimam prolem Sancti Martini cenobio daret*) narodené poddaným na území Šomodského komitátu.⁷ Autor Menšej svätoštefanskej legendy (*Legenda minor Sancti Stephani regis*) popisuje donáciu desiatkov s ešte výraznejším významovým posunom. Obyvateľov Šomodského komitátu a ich potomkov mal údajne Štefan spočiatku podriaďiť Pannonhalme ako kláštorných poddaných. Až neskôr, na radu svojho najbližšieho okolia a z obavy pred útekem šomodských poddaných, pristúpil Štefan ku korekcii pôvodného rozhodnutia, teda len k donácii desiatkov podrobeného obyvateľstva.⁸

K problematike šomodských desiatkov prinášali čiastkové postrehy, pravda najmä v súvislosti s polemikami o pravosti pannonhalmskej privilegiálnej listiny, už maďarskí historici 19. storočia. Systematickejšie sa téme venoval na stránkach dodnes prínosnej monografie o najstarších dejinách Pannonhalmského kláštora (997 – 1241) až vynikajúci historik, archivár arciepiscopátu a benediktínsky mních László Erdélyi.⁹ Medievistu je možné považovať za posledného zástancu názoru o autentickosti privilegiálnej listiny. Toto východisko priviedlo L. Erdélyiho k dnes už predsa len odvážne vyznievajúcim záverom. Kráľ Štefan mal začať naplňať sľub daný sv. Martinovi už v okamihu porážky šomodského kniežata Kopáňa v roku 997. K výberu desiatkov teda údajne pristúpil panovník, za nevyhnutnej asistencie ním dosadenej svetskej správy, ešte na začiatku roka 998 po obsadení centrálného hradu Kopáňa. Po založení Vesprímskeho biskupstva (podľa L. Erdélyiho v roku 1000) a pričlenení Šomodského komitátu k jeho diecéznemu územiu vystúpil vesprímsky biskup voči nárokom opátov na šomodské desiatky. Kráľ Štefan mal následne darovať biskupstvu ako náhradu dvorec s príslušenstvom, pričom kompenzáciu zaznamenal v privilegiálnej listine Pannonhalmského kláštora z roku 1001.¹⁰

Významní maďarskí historici, a Erdélyiho súčasníci, najmä János Karácsonyi a Gyula Pauler, prehodnotili na začiatku 20. storočia svoje staršie názory a spochybnili pravosť privilegiálnej listiny pre Pannonhalmu z roku 1001. Pod náporom narastajúcich nezrovnalostí, ktoré sa týkali najmä časti listiny venovanej desiatkom, tak posúvali vznik písomnosti do rozmedzia rokov 1137 – 1212.¹¹ Donáciu šomodských desiatkov však naďalej spájali so začiatkom vlády Štefana I. a založením Pannonhalmského kláštora.¹² Spochybnili teda iba formálnu stránku zazname-

7 *Legenda Sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta*. In *SRH II*, cap. 6, s. 409-410.

8 *Legenda minor Sancti Stephani regis*. In *SRH II*, cap. 3, s. 395.

9 PRT I, s. 144-190.

10 PRT I, s. 146-147.

11 KARÁCSONYI, János. Szent István megkoronázása. In *Századok*, 1901, roč. 35, s. 874-875; PAULER, Gyula. *A Magyar nemzet története II*. Budapest : Athenaeum, 1899, s. 587-590.

12 Dôvod sfaľšovania listiny však videl Gy. Pauler jednoznačne v snahách opáta Uroša rozhodnúť vo svoj prospech prebiehajúci spoj o desiatky medzi ním a vesprímskym biskupom Robertom. PAULER 1899, s. 590.

kania donácie v zachovanej, podľa nich už sfalšovanej písomnosti. Už János Karácsonyi pritom poukázal na zjavný nesúlad medzi obsahom privilegiálnej listiny a Menšou svätoštefanskou legendou. Podľa legendy totiž ustanovil Štefan z ľudí Šomodského komitátu služobníkov kláštora a až po istom čase toto nariadenie zrevidoval na platbu cirkevných desiatkov.¹³ Gyula Pauler videl za touto neskoršou Štefanovou korekciou rady spolubojovníkov kráľa, ktorým sa zdalo podriadenie obyvateľstva opátstvu neúmerné a pritrvdé. Medievista dokonca považoval za hodnoverný aj Hartvikov výklad o darovaných desiatkoch zo všetkých majetkov, úrody či dokonca narodených detí, z ktorých malo každé desiate dieťa pripadnúť kláštora. Otázka ľudí darovaných kláštora v rámci desiatku sa následne stala predmetom polemiky medzi oboma bádateľmi a diskusia o možnosti takejto formy desiatkov v uhorskom prostredí prebieha v podstate dodnes.¹⁴

Povojnová maďarská medievistika medzitým odsunula do úzadia prekonaný názor Erdélyiho o autentickosti privilegiálnej listiny. Nezodpovedanou otázkou ostávala iba miera sfalšovania pôvodného textu. V tomto období možno označiť za smerodajné názory Györgya Györffyho. Donáciu desiatkov považoval G. Györffy za súčasť výmeny medzi Pannonhalmou a Vesprímskym biskupstvom, ktorej písomné zaznamenanie mohlo byť už súčasťou pôvodnej privilegiálnej listiny pre Pannonhalmu. Túto pasáž mohol mať podľa G. Györffyho k dispozícii ešte Paschalis II. v roku 1102. Pápež totiž v confirmácii majetkov a výsad Pannonhalského kláštora označil šomodské desiatky za poplatky kúpené od vesprímskeho biskupa.¹⁵ Stojí za pozornosť, že v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 20. storočia už považovala časť maďarskej historiografie text privilegiálnej listiny venovaný desiatkom za prepis narácie či hrdinskej epiky z obdobia vlády Štefana I., ktorá popisovala významné činy zakladateľa Uhorského kráľovstva.¹⁶ Písomnosti tým, prinajmenšom v bode venovanom okolnostiam darovania desiatkov, prisúdili autentickú výpovednú hodnotu.

K naposledy zmieneným názorom majú blízko predovšetkým úvahy Gézu Érszegiho, ktorý venoval pôvodu šomodských desiatkov vo svojej štúdií o pannonhalskej privilegiálnej listine Štefana I. značný priestor. Autor poukázal na časté kráľovské donácie desiatkov pre kláštory už v západoeurópskych krajinách v ranom stredoveku. Podľa G. Érszegiho bolo takéto darovanie desiatkov na európskom Západe bežne potvrdzované pápežskou confirmáciou. Desiatky v držbe kláštorov

13 KARÁCSONYI, János. A Hartvik-vita sarokpontjai. Másodit és befejező közlemény. In *Századok*, 1894, roč. 28, s. 112.

14 LADOS, Tamás. Megjegyzések a pannonhalmi gyermektized történetéhez. In FARKAS, Csaba et al. (eds.) *Magister historiae II. Válogatott tanulmányok a 2014-ben és 2015-ben megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiából*. Budapest : ELTE BTK, 2016, s. 73-98; SOLYMOSI, László. Szent István és a pannonhalmi apátság somogyi tizedjoga. In SOMORJAI, Ádám – ZOMBORI, István (eds.) *Episcopus, archiabbas, Benedictinus, historicus ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Budapest : METEM, 2016, s. 11-24.

15 GYÖRFFY, György. A magyar egyházszerzés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. In *Az MTA II. Osztályának Közleményei*, 1969, roč. 18, s. 205-212; GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1987, s. 626-632; GYÖRFFY, György. *István király és műve*. Budapest : Gondolat kiadó, 1983, s. 179-181; DHA I, č. 5/II, s. 36-38.

16 Najmä SZEGFŰ, László. Az államszervező harcok során keletkezett hősénekekről. In HOPPÁL, Mihály – ISTVÁNOVITS, Márton (eds.) *Mítosz és történelem Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1978, s. 48-54.

boli neskôr často napádané biskupmi. K všeobecnému konsenzu prichádzalo len za cenu určitých kompromisov, tak ako tomu bolo aj v prípade donácie dvorca (*Cortou*) s príslušným obyvateľstvom Vesprímskemu biskupstvu. G. Érszegi teda považuje aj donáciu kráľovských desiatkov pre Pannonhalmu za veľmi skorú výsadu, ktorú dokladá už *Legenda maior Sancti Stephani regis* z poslednej tretiny 11. storočia. Formuláciu donácie šomodských desiatkov vo Väčšej svätoštefanskej legende a v privilegálnej listine Štefana I. zároveň interpretuje ako podriadenie pôvodne všetkých šomodských obyvateľov opátstvu. V rámci tejto donácie považoval panovník za vhodné priradiť ku kráľovskému daru pre Pannonhalmu aj platbu desiatkov. Géza Érszegi však zašiel vo svojich úvahách ešte ďalej. Celú časť privilegálnej listiny venovanej desiatkom, písanej na rozdiel od ďalších častí textu v jednotnom čísle (*singularis prima*), označil za naráciu pochádzajúcu z 11. storočia. Pre G. Érszegiho je tak „*lákavá predstava, že práve časť listiny venovaná desiatkom bola súčasťou pôvodnej zakladacej listiny Pannonhalmského kláštora.*“¹⁷

V deväťdesiatych rokoch 20. storočia sa maďarskí historici začali vracat' k téme šomodských desiatkov z odlišnej perspektívy, ktorá sa už týkala otázok súvisiacich s vytváraním cirkevnej organizácie za vlády Štefana I. Medzi historikmi vyvolávala otázky predovšetkým problematická absencia zmienky o Šomodskom komitáte alebo hrade pri vymedzení diecézneho územia Vesprímskeho biskupstva v donačnej listine Štefana z roku 1009 pre Vesprímske biskupstvo.¹⁸ Táto skutočnosť sa stala podnetom k početným diskusiám o okolnostiach vzniku Šomodského komitátu a jeho cirkevnej príslušnosti k Vesprímskemu biskupstvu. Do popredia sa dostali názory, podľa ktorých by pannonhalmskí opáti nemali na šomodskom území spočiatku k dispozícii iba desiatky, ale aj širšie cirkevné právomoci, ktoré neskôr náležali vesprímskym biskupom. Najvýznamnejším zástancom tohto názoru bol Gyula Kristó, ktorý argumentoval spôsobom opisu donácie desiatkov v kronikárskej kompozícii zo 14. storočia a najmä v Menšej svätoštefanskej legende. Podľa hagiografie učinil Štefan I. z obyvateľov územia šomodského kniežata a ich potomkov služobníkov cirkvi (sv. Martina) a až neskôr zmenil ich povinnosť len na platbu desiatkov. Gyula Kristó vyvodil z týchto prameňov záver, podľa ktorého mohli pannonhalmskí opáti spočiatku disponovať na šomodskom území širšími cirkevnými právomocami biskupov (menej pravdepodobne právami cirkevného zemepána), medzi ktoré zaradil aj právo opátov na výber desiatkov.¹⁹

Problematickosť týchto názorov spočíva v skutočnosti, že sa o cirkevnej právomoci opátov na území Šomodského komitátu nezmieňujú žiadne pramene. Svätoštefanské legendy a pápežská listina Paschala II. z roku 1102 navyše interpretujú donáciu desiatkov Štefanom I. ako kúpu alebo dar, za ktorý bolo potrebné poskytnúť vesprímskym biskupom určitú náhradu. Z uvedeného by teda naopak vyplývalo, že pôvodné územie Šomodského komitátu muselo už

17 ÉRSZEGI, Géza. Szent István pannonhalmi oklevele (Oklevéltani-filológiai kommentár). In *Mons Sacer*, s. 52-56, 75.

18 Uvedená listina uvádza ako svetské centrá komitátov pridelených diecéznemu územiu vesprímskych biskupov len Vesprím, Stoličný Belehrad, Kolon (Zalavár) a Vyšehrad (Visegrád). DHA I, č. 8, s. 52.

19 KRISTÓ, Gyula. Joghatóság Somogy felett Szent István korában. In VESZPRÉMY, László (ed.) *Szent István és az államalapítás* (ďalej *Szent István*). Budapest : Osiris kiadó, 2002, s. 449-453.

v čase donácie desiatkov patriť pod cirkevnú právomoc vesprímskych biskupov. Tento predpoklad do značnej miery formoval aj názory súčasných maďarských medievistov, ktorí existenciu širších cirkevných právomocí prvých pannonhalských opátov na šomodskom území odmietli. Attila Zsoldos napríklad považuje územie Šomodského komitátu za súčasť vesprímskej diecézy už od jej samotného vzniku. Poukazuje pritom najmä na absenciu neskorších zmienok, ktoré by v prameňoch zanechali stopu o dodatočnom pričlenení Šomodského komitátu k územiu vesprímskych biskupov. Absenciu zmienky o šomodskom hrade alebo komitátom centre v donačnej listine pre Vesprímske biskupstvo z roku 1009 vysvetľuje tým, že sa v texte archaický názov komitátu Kolon (územie neskoršieho Zalianskeho komitátu) vzťahoval aj na šomodský región.²⁰ Možnosť počiatočných širších cirkevných právomocí pannonhalských opátov odmietol aj László Solymosi, ktorý svoje úvahy podoprel prítomnosťou vesprímskych biskupov pri zakladaní a svätení najstarších cirkevných inštitúcií na šomodskom území v 11. storočí, naopak absenciou pannonhalských opátov. László Solymosi interpretoval neprítomnosť zmienky o Šomodskom komitáte alebo jeho centre v donačnej listine pre Vesprímske biskupstvo z roku 1009 prechodnou absenciou svetskej správy v tomto regióne. Správa šomodského územia mala byť dočasne zverená vesprímskemu županovi, kým proces administratívno-správneho vytvárania Šomodského komitátu kládol L. Solymosi niekde medzi roky 1009 – 1038.²¹ Obaja historici (A. Zsoldos a L. Solymosi) teda prišli s vlastnou interpretáciou záhadnej absencie šomodského správneho centra v listine z roku 1009, ktorá popisuje rozsah diecézneho územia Vesprímskeho biskupstva. Zároveň sa však zhodli na autentickosti donácie cirkevných desiatkov Pannonhalme už v čase založenia kláštora, kým existenciu širších cirkevných právomocí opátov v šomodskom regióne odmietli.

Téma šomodských desiatkov teda rezonuje v maďarskej historiografii dodnes. Otázky maďarských medievistov smerujú predovšetkým k pokusom o interpretáciu pôvodného obsahu donácie. Maďarskí historici venovali osobitnú pozornosť aj podozrivej zmienke o údajných desiatkoch z vína hostí²² a problematike detí darovaných v rámci cirkevného desiatku kláštora. Výskum sa nevyhnutne spájal s posudzovaním pravosti pannonhalskej privilegiálnej listiny, prípadne s nachádzaním okolností obdarovávania cirkevných inštitúcií desiatkami v západných, predovšetkým v ríšskych pomeroch.²³ Pramene opisujúce donáciu šomodských

20 ZSOLDOS, Attila. Somogy megye korai történetének forrásairól. In *Szent István*, s. 451-461; ZSOLDOS, Attila. Somogy és Visegrád megye korai története, valamint a „várelemek spontán expanziója“. In *Szent István*, s. 471-477.

21 SOLYMOSI, László. Püspöki joghatóság Somogyban a 11. században. In *Szent István*, s. 439-448.

22 Zmienka je dlhodobo považovaná za neskoršiu vsuvku z 13. storočia. Pozri PAULER 1899, s. 590; Porovnaj SOLYMOSI, László. A szőlőutáni adózás első korszaka. In *Agrártörténeti szemle*, 1990, roč. 32, s. 22-80.

23 Zo slovenských medievistov MÚČSKA, Vincent. *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 102-104. Syntéze vývoja cirkevných desiatkov sa zo starších slovenských historikov venoval KUŠÍK, Michal. Cirkevný desiatok. In *Historický časopis*, 1961, roč. 9, č. 3, s. 462-467. K právnemu vývoju zavádzania cirkevných desiatkov v Uhorskom kráľovstve už podrobne CZIZMADIA, Andor. Die rechtliche Entwicklung des Zehnten (Decima) in Ungarn. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte / Kanonistische Abteilung*, 1975, roč. 61, č. 1, s. 228-257. Dostupné na internete : <https://www.degruyter.com/view/j/zrgk.1975.61.issue1/zrgka.1975.61.1.228/zrgka.1975.61.1.228.xml?format=INT&lang=en>

desiatkov sú na jednej strane interpretované rôzne, v otázke pôvodu donácie desiatkov už v čase založenia alebo vysvätenia Pannonhalmského kláštora však medzi maďarskými historikmi panuje jednoznačná zhoda.

Desiatky darované z územia celého komitátu predstavujú v uhorskom prostredí ojedinelý prípad donácie cirkevných desiatkov z územia svetskej provincie kláštora. Pozornosť je však možné obrátiť k (minimálne na prvý pohľad) analogickej donácii desiatkov z troch severočeských hradských obvodov (Litoměřicko, Bilínsko, Děčínsko) pražským biskupom sv. Vojtechom za asistencie Boleslava II. benediktínskemu kláštora v Břevnove. Na príklade břevnovských desiatkov sa zároveň pokúsím predstaviť aspoň v hrubých obrysoch prístup českej medievistiky k desiatkovej problematike, a to s dôrazom na najstaršie obdobie – teda zhruba na prelom 10./11. storočia.

O založení Břevnovského kláštora informujú zo starších prameňov predovšetkým dve písomnosti, údajne v deň vysvätenia kláštora (14. január 993) vydaná zakladacia listina kláštora kniežaťom Boleslavom (II.)²⁴ a pápežské privilegium Jána XV. (31. marca 993) adresované opátovi Anastáziovi.²⁵ Prvá písomnosť je produktom břevnovskej falzátorskej dielne z 13. storočia, zaujímavá je skôr v tejto súvislosti pápežská listina. Listina sa síce zachovala len v pergamenovom prepise pôvodného papyrusového originálu z obdobia vlády Přemysla Otakara I., historici jej však zväčša priznávajú aspoň čiastočnú hodnovernosť.²⁶ V súvislosti so zameraním tohto príspevku je podstatná informácia, podľa ktorej pápež potvrdzuje kláštora všetky kostoly (*omnes ecclesias vestras*), dediny (*villas*), polia (*agros*), lesy (*silvas*), domy služobníctva (*casas servos et ancillas*) a predovšetkým desiatky troch hradských obvodov (*decimas trium provinciarum Lvtomiricensis, Belinensis, Dechinensis*), ktoré mal kláštora darovať biskup Vojtech.²⁷ Podobnosť s donáciou šomodských desiatkov je nápadná už dobou vzniku a predovšetkým skutočnosťou, že desiatky mali byť v oboch prípadoch darované kláštora z územia vymedzeného svetskou správou.

Kým staršia česká historiografia spochybňovala možnosť postúpenia desiatkov reholnej inštitúcii pražským biskupom (Gustav Friedrich, Václav Hrubý),²⁸ súčasný výskum opätovne považuje informáciu o donácii desiatkov Břevnovu za zmienku, ktorá sa už mohla nachádzať aj na papyrusovej predlohe zachovanej písomnosti.²⁹ Novšie postrehy k zmienke o desiatkoch v pápežskom privilegii priniesol predovšetkým Josef Žemlička. V príspevku o hodnovernosti privilegialnej listiny spochybnil J. Žemlička pôvod a samotný charakter desiatku. Podľa J. Žemličku

24 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I.* (ďalej CDB I). FRIEDRICH, Gustav (ed.). Prague : sumptibus Comitiorum regni Bohemiae, 1904 - 1907, č. 375, s. 347-350.

25 CDB I, č. 38, s. 43-46.

26 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II.* (ďalej CDB II). FRIEDRICH, Gustav (ed.). Prague : sumptibus Comitiorum regni Bohemiae, 1912, č. 259, s. 248-251.

27 CDB I, č. 38, s. 45.

28 FRIEDRICH, Gustav. O privilegii papeže Jana XV. daném v r. 993 klášteru Břevnovskému. In *Český časopis historický*, 1905, roč. 11, s. 12-21; HRUBÝ, Václav. Falsa Břevnovská. In *Český časopis historický*, 1920, roč. 26, s. 117-126.

29 Súhrnne ŠRÁMEK, Josef. Co (ne)víme o raně středověkých dějinách břevnovského kláštera – a jak s tím naložit. In *Časopis Matice moravské*, 2015, roč. 134, s. 213-215.

sa donácia nemala týkať cirkevných desiatkov, ale naopak desiatej časti príjmov z troch severočeských provincií vyberaných pôvodne pre potreby kniežacieho dvora, ktoré mali byť kniežatom darované pražskému biskupovi. Sv. Vojtech mal následne postúpiť desiatky opátovi novej fundácie v Břevnove. Josef Žemlička pritom poukazuje na terminologické zhody so spôsobmi zabezpečovania poľských biskupstiev prostredníctvom svetského podielu z kniežacích príjmov v rámci biskupských kastelánií v Poľsku.³⁰ Podľa J. Žemličku ostával výnos z cirkevných desiatkov dlhé obdobie skromný, hmotné zaistenie najstarších cirkevných inštitúcií tak na ňom spočívať nemohlo. Aby panovník kláštory a biskupstvá účinnejšie podporil, nechal im pridelovať podiely zo svojich príjmov, ktoré často pozostávali práve z ich desiateho dielu. Text pápežského privilégia tak síce navodzuje dojem cirkevných (alebo skôr biskupských) desiatkov, tento významový posun však mohol byť podľa J. Žemličku až dielom falzátorov zo začiatku 13. storočia.³¹

Názor J. Žemličku odmietol najmä Pavel Bolina, ktorý považoval donáciu Vojtecha za postúpenie desiatkovej platby plynúcej výlučne do rúk biskupov, teda za biskupský desiatok. Pavel Bolina predpokladá, na rozdiel od ďalších českých historikov, existenciu biskupského desiatku v Čechách od založenia Pražského biskupstva v roku 973. Medievista definuje biskupské desiatky ako dávku, ktorá vznikala nezávisle na cirkevnom desiatku už v kniežacích Čechách 10. storočia. V prípade donácie Vojtecha pre Břevnov išlo podľa P. Bolinu o šesťdenárový poplatok náležiaci pôvodne pražským biskupom. Zmienku z pápežského privilégia o cirkevných desiatkoch z území patriacich kláštora (*decimas omnium hominum eiusdem monasterii*) už považuje P. Bolina za neskoršiu vsuvku z 13. storočia. Týmto významovým posunom (biskupský desiatok → cirkevný desiatok) mali břevnovskí falzátori reagovať na stupňujúci sa nápor biskupov (najmä pražského biskupa Ondreja) na břevnovské desiatky.³²

Ako reakcia na Bolinove príspevky do desiatkovej problematiky v ranostredovekých Čechách vznikli štúdie Davida Kalhousa. David Kalhous považuje donáciu desiatkov Břevnovu obdobne ako P. Bolina za biskupský desiatok. Táto platba však nemala spočiatku existovať nezávisle na cirkevnom desiatku. Naopak, podľa D. Kalhousa išlo pôvodne o štvrtinový podiel z cirkevného desiatku. David Kalhous označuje túto platbu za právny základ tzv. podymného, neskorostredovekého označenia šesťdenarovej čiastky, ktorá náležala biskupom. Biskupská časť cirkevného desiatku mohla byť podľa D. Kalhousa na území Čiech teoreticky požadovaná už pred vznikom Pražského biskupstva, keďže už pred rokom 973 mali byť Čechy diecéznym územím, na ktoré si nárokovalo Regensburské biskupstvo.

30 Poľský výskum v tomto smere produkuje početné výstupy. Pozri DERWICH, Marek. Studia nad początkami monastycyzmu na ziemiach polskich. Pierwsze opactwa i ich funkcje. In *Kwartalnik Historyczny*, 2000, roč. 107, s. 77-105.

31 ŽEMLIČKA, Josef. K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993). In KLÁPŠTĚ, Jan – LUŇÁKOVÁ, Ludmila – WIHODA, Martin (eds.). *Návraty do krajiny českého středověku. Výbor z díla*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 15-18.

32 BOLINA, Pavel. Konec nebo začátek diskuse o problematice desátků v českém středověkém státu? In *Studia Mediaevalia Bohemica*, 2016, roč. 8, č. 2, s. 291-298; K desiatkom v českých krajinách širšie tiež BOLINA, Pavel. Příspěvek k interpretaci Kosmových desátkových údajů (K 880. výročí úmrtí kronikáře). In *Český časopis historický*, 2005, roč. 103, s. 828-860.

O zavedení cirkevného desiatku na českom území D. Kalhous mieni, že tu mohol byť vybraný až potom, ako jeho zavedenie „nariadil knieža a nahradil ním iné povinnosti, ktoré mali poplatníci plniť predtým“.³³

Nariadenia o cirkevnom desiatku sa v Čechách spájajú už s prvým pražským biskupom Thietmarom (Dětmar, 973 – 982). Podľa kroniky pražského dekana Kosmasa Thietmar určil, že má výška desiatku predstavovať od každého, kto užíval majetok aspoň o jednom popluží, dve kopy obilia po päťdesiatich snopoch. Štvrtý pražský biskup Ekkehard už dávku konkretizoval na mericu pšenice a ovsu vysokú päť dlaní a dva prsty.³⁴ Cirkevný desiatok bol v každom prípade v pomeroch ranostredovekého českého štátu najneskôr na prelome 10. a 11. storočia historickou realitou. Podľa všeobecne zaužívaného zvyku sa aspoň teoreticky delil na štvrtiny. Najneskôr od roku 992 uznávala právo pražských biskupov na desiatky aj ústredná kniežacia moc.³⁵ Zavedenie cirkevného desiatku v Čechách možno spájať so založením Pražského biskupstva, prípadne už s obdobím pred jeho vznikom. Domnienky českých historikov sa v tomto smere môžu oprieť, okrem priamych zmienok prameňov, o relatívne pokročilý stupeň kristianizácie na sklonku 10. storočia. Česká medievistika napriek tomu zdôrazňuje dlhodobu pretrvávajúci slabý výnos desiatkovej platby a jeho časté zneužívanie svetskými predstaviteľmi.

V porovnaní s českými prameňmi máme o desiatkoch vybraných na území Uhorska v 11. storočí k dispozícii skromnejšie a všeobecnejšie zmienky. Z prameňov z 11. storočia sa o desiatkoch zmieňujú najmä vzácne zachované uhorské kráľovské zákonníky. V uhorských prameňoch však chýba možnosť komparácie všeobecne formulovaných nariadení so svedectvom cirkevných predstaviteľov, pre ktorých predstavoval výber desiatkov bežnú prax. Absentujú tu predovšetkým dobové zmienky autorov naračných prameňov (Kosmasa, Dalimila alebo autora Homiliára opatovického). Na nasledujúcich riadkoch sa obmedzím na stručné zhrnutie normatívnych prameňov s výpovednou hodnotou k desiatkovej problematike v 11. storočí. Následne sa pokúsím poukázať na nezrovnalosti, ktoré sa spájajú so súčasnými predstavami medievistiky o donácii šomodských desiatkov kláštora v Pannonhalme.

S povinnosťou odvádzať cirkevný desiatok sa stretávame už v zákonníkoch kráľa Štefana I. V 20. článku druhej knihy zákonov nariadil ďalej panovník každému, kto by desiatok odovzdať odmietol, zaplatiť jeho deväťnásobnú hodnotu. Osoba, ktorá by odcudzila desiatok náležiaci biskupom, mala byť súdená ako zlodej, pričom celá výška pokuty za krádež mala pripadnúť poškodeným biskupom.³⁶ Na základe Štefanovi pripisovaných nariadení tak možno predpokladať, že cirkevný desiatok

33 KALHOUS, David. K otázce desátků v českých zemích doby přemyslovské. In *Studia Mediaevalia Bohemica*, 2016, roč. 8, s. 299-308, najmä s. 302-303.

34 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Liber I, Cap. 40. In *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum, Nova series*. BRETHOLZ, Berthold (ed.). Berolini : APVD Weidmannos, 1923, s. 75-76.

35 Dokladom toho je tzv. edikt kniežaťa Boleslava II., ktorý umožňoval pražskému biskupovi Vojtechovi stavať na vhodných miestach kostoly a vyberať desiatky. CDB I, č. 37, s. 43.

36 Stephanus II: 20. In *Decreta regni mediaevalis Hungariae I (1000 – 1301)* (ďalej DRMH). BAK, János M. et al. (eds.). Idylwild California : Charles Schlacks jr. Publisher 1999, s. 11. „*Et si quis decimationem episcopo separatam furatus fuerit, diiudicetur ut fur, ac huiusmodi compositio tota pertineat ad episcopum.*“

zaviedol už prvý uhorský kráľ.³⁷ V súvislosti s desiatkami prinášajú konkrétnejšie informácie až zákony kráľa Ladislava I. Podľa „prvého“ zákonníka Ladislava (teda uznesenia Sabolčskej synody z roku 1092) mali platiť všetci slobodní (vrátane slobodných na území opáta) desiatky biskupom s dodatkom, že oslobodení ľudia darovaní do služby cirkvi majú desiatky odvádzať príslušným kostolom.³⁸ Zákony kráľa Ladislava zároveň navodzujú dojem voľnejšej dispozície biskupov s desiatkami – o povinnosti biskupa postúpiť štvrtinu desiatkov nižšiemu kléru v rámci jeho biskupstva informujú len v súvislosti s hospodárskym zvieratstvom, z ktorého prijal biskup desiatok na území inej diecézy. Sabolčská synoda určuje aj spôsob výberu desiatkov. Dohliadať naň mali pristaldi biskupa, v sporných prípadoch pristaldi kráľa a župana, pričom v prípade pochybností určovali výšku desiatkov samotní pristaldi.³⁹ S odkazom na staro- či novozákonné texty priznáva biskupom desiatok aj zákonodarstvo kráľa Kolomana. Podľa prvej Kolomanovej knihy zákonov mali smerovať desiatky z viníc a pôdy kňazov, opátov alebo iných cirkevných hodnostárov do rúk biskupa, na území ktorého sa príslušné vinice a pôda nachádzali.⁴⁰ V jednom z ustanovení Ostrihomskej synody nachádzame zmienku, podľa ktorej mali ľudia v rámci svojej diecézy odovzdávať cirkvi desiatky zo všetkého majetku, kým služobníci cirkvi mali platiť trojdenárový poplatok parochiálnym kňazom, čiže opäť kostolom, do ktorých farského obvodu cirkevní poddaní patrili.⁴¹ Ďalšie nariadenie Ostrihomskej synody zbavuje svetský a rehoľný klérus aj povinnosti (možno tu však uvažovať o právnej fixácii existujúceho stavu) odvádzať desiatky z oviec, obilia a vínnych pivníc.⁴²

Ranouhorské zákonníky teda v hrubých obrysoch načrtávajú vývoj zákonodarstva o cirkevných desiatkoch od vlády kráľa Štefana I. Až v zákonoch kráľov Ladislava I. a Kolomana sa však nariadenia o desiatkoch stávajú konkrétnejšími. Za neskoršími úpravami možno hľadať postupné dotváranie zákonodarstva, ale aj snahu o písomné zachytenie starších, nejasných a obchádzaných nariadení. V kánonoch uhorských kráľov sa kontinuálne objavujú aj doklady o presmerovaní ¼ desiatkov cirkevných poddaných (ľudí darovaných cirkvi) z rúk biskupov ku kostolom. Skutočnosť stojí za pozornosť aj v súvislosti s nárokmi kláštorov na desiatky z vlastných kláštorných území. Už zákony kráľa Ladislava I. nepriamo dokladajú snahu rehoľného kléru participovať na kláštorných desiatkoch, ktoré sa v dôsledku nárastu majetkov a počtu poddaných stávali výnosnejším zdrojom

37 Nariadenie o desiatkoch však mohlo byť do zákonníka kráľa Štefana pridané aj dodatočne. Pozri BERENDOVÁ, Nora – LASZLOVSZKY, József – ZSOLT SZAKÁCS Béla. Kráľovství uherské. In BERENDOVÁ, Nora (ed.). *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10. – 12. století*. Praha : Argo, 2013, s. 341-342; Porovnaj MÁLYUSZ, Elemér. *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1971, s. 16-18.

38 Syn. Szab.: 27, 30. In *DRMH I*, s. 57. „*Abbatēs de liberis suis dent decimationem episcopis; liberi vero cuicumque episcopo vel comiti adhesionem, sicut eis placuerit, ita habeantur, salve tamen libertate. Episcopi de liberis accipiant decimas. Qui autem pro animarum salute libertati mancipati fuerint, eo tenore tamen, ut ecclesie serviant, ipsi nemini, nisi soli presbytero administrent.*“

39 Syn. Szab.: 33, 40. In *DRMH I*, s. 57, 58.

40 Colomanus: 66 In *DRMH I*, s. 30. „*Presbyteri et abbatēs, seu cuiuslibet personae dignitatis, ecclesie decimationem persolvant, in cuius territorio agriculturam exercent aut vindemiant.*“

41 Syn. Strig.: 90. In *DRMH I*, s. 65. „*Decretum est in sancta synodo ab omnibus episcopis, ut populus sanctae ecclesie decimas omnium que possident, servi vero ecclesie parochiano presbytero tres denarios impendant.*“

42 Syn. Strig.: 64. In *DRMH I*, s. 64.

príjmov. Desiatky ako donáciu kráľa Štefana I. si nárokovali prostredníctvom falošných zakladacích listín predovšetkým kráľovské benediktínske kláštory. Otázka, na ktorú sa pokúsim hľadať na nasledujúcich riadkoch odpoveď, znie: nakoľko môžu zodpovedať predstavy o pôvode donácie cirkevných desiatkov už v období založenia alebo vysvätenia prvého doloženého kláštora benediktínov v Uhorsku historickej realite ranostredovekého štátu?

Starší maďarský medievista János Karácsonyi v štúdiu o pannonhalskej privilegiálnej listine Štefana I. napísal, v snahe dokázať neskorší pôvod dodatku písomnosti o donácii tretiny bratislavských mýt, že by bolo naivné predpokladať existenciu Bratislavského komitátu už k roku 1001. Podľa J. Karácsonyiho je dokonca v prostredí vznikajúceho kráľovstva ťažko predstaviteľná schopnosť svetskej správy zabezpečovať výber a následné prerozdeľovanie mýtnych poplatkov.⁴³ Nemožno však argumentáciu maďarského historika vzťahovať práve a predovšetkým na cirkevné desiatky, ktoré boli darované opátstvu z územia celého komitátu? Pre ranú kláštornú fundáciu bola otázka zabezpečenia materiálnych potrieb mníchov v prvých rokoch existencie kláštora (denná obživa, výstavba kláštorných obydlí a postupné rozširovanie areálu kláštora, liturgická výbava, neľahké zaobstarávanie prvých kníh a podobne) nevyhnutnou prioritou. Z tohto pohľadu si ťažko predstaviť, že by prežívanie prvej rehoľnej komunity mala zabezpečiť donácia dosiaľ neexistujúcej, správnym aparátom panovníka zároveň nezabezpečenej platby.

Donáciu šomodských desiatkov podrobne popisuje predovšetkým časť pannonhalskej privilegiálnej listiny. Na druhej strane, v donačnej listine kráľa Štefana I. pre Vesprímske biskupstvo z roku 1009 sa Šomodský komitát ako súčasť diecézneho územia biskupstva nespomína. Z tejto skutočnosti však nie je nevyhnutné predpokladať cirkevnú príslušnosť šomodského regiónu k Pannonhalme. Donačná listina pre Vesprímske biskupstvo naopak naznačuje, že v roku 1009 ešte nemusel Šomodský komitát ako organizačne sformovaná územno-správna jednotka na čele s dosadeným županom existovať. Rozpor medzi donačnou listinou pre vesprímske biskupstvo a privilegiálnou listinou pre Pannonhalmu možno vnímať ako ďalšiu indíciu, ktorá naznačuje neskorší pôvod časti privilegiálnej listiny venovanej desiatkom. Ako najstaršie hodnoverné pramene informujú o donácii desiatkov až svätoštefanské legendy z poslednej tretiny 11. alebo začiatku 12. storočia. Autori legend definujú donáciu ako postúpenie desiatkov opátstvu v dôsledku porážky odboja šomodského kniežaťa. Svätoštefanské legendy boli písané s odstupom storočia v dobe, kedy už cirkevné desiatky predstavovali bežnú a stále významnejšiu časť hmotného zabezpečenia cirkevných inštitúcií. Napriek tomu obsahuje Menšia svätoštefanská legenda staršiu vrstvu informácií, ktoré by mohli vypovedať o pôvodne odlišnom charaktere hmotného zaistenia Pannonhalského kláštora. Autor legendy uvádza, že kráľ spočiatku podriadil šomodských poddaných Pannonhalme ako služobníkov kláštora a až neskôr upravil svoje rozhodnutie tak, aby boli z územia Šomodského komitátu odvádza-

43 KARÁCSONYI, János. *Szetnt-István király oklevelei és a Szilvester-bulla*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1891, s. 149-150.

né len desiatky podrobeného obyvateľstva.⁴⁴ Zmienku možno interpretovať aj tak, že ako protihodnotu za pomoc sv. Martina pri víťazstve proti šomodskej vzbure kniežata Kopáňa zasvätil Štefan I. svätcovi na Panónskom vrchu kláštor a zabezpečil ho daňovým zaťažením ľudí, ktorí pôvodne podliehali šomodskému kniežatú. O tom, že sa táto myšlienka ponúka ako pravdepodobné riešenie hmotného zabezpečenia prvého pannonhalmského konventu môže svedčiť aj rozsiahle majetkové zázemie opátstva na území Šomodského komitátu. Podľa listiny pápeža Paschala II. z roku 1102 sa na šomodskom území nachádzali dokonca tri zo šiestich najstarších kostolov opátstva (Tard, Tepe, Köröshegy). V prvej polovici 13. storočia už tvorila hospodárska základňa opátstva v Šomodskom komitáte takmer štvrtinu všetkých kláštorných majetkov a tretinu poddaných. Už na začiatku 11. storočia tak mohol opát z pozície cirkevného zemepána vlastniť na šomodskom území majetky s príslušnými príjmami, ktoré sa stali základom neskoršej kláštornej držby.⁴⁵

Okrem zmienky autora Menšej svätoštefanskej legendy, logistickej náročnosti výberu a prerozdelenia cirkevných desiatkov v podmienkach neexistujúcej cirkevnej správy, absencie zmienky o Šomodskom komitáte v donačnej listine pre Vesprímske biskupstvo z roku 1009 a rozsahu najstarších majetkov Pannonhalmy na šomodskom území spochybňuje donáciu desiatkov kláštora na prelome tisícročí ešte jeden argument. Hmotné zabezpečenie Pannonhalmského kláštora bolo votívnym darom (*votum Sancto Martino*), ktorým si mal kráľ Štefan zabezpečiť podporu sv. Martina v nadchádzajúcom vojenskom strete so šomodským kniežatom Kopáňom. V tejto súvislosti si ťažko predstaviť, že by povrchne kristianizovaný panovník očakával podporu budúceho patróna kláštora za príslub neurčitej a neexistujúcej cirkevnej platby, ktorej by sa v prospech svätca nakoniec nevzdával ani z vlastných, teda panovníckych príjmov.

Donáciu kráľa Štefana ako obdarovanie kláštora cirkevnými desiatkami spomínajú autori svätoštefanskej hagiografie, pápež Paschalis II. a falzátori, ktorí stáli za vydaním pannonhalmskej privilegálnej listiny v 13. storočí. Predstavené pramene a naše skromné poznatky o zdĺhavosti a náročnosti procesu zavádzania cirkevných desiatkov do pohanských či povrchne kristianizovaných štruktúr však naznačujú, že na desiatkovej platbe pôvodné hmotné zabezpečenie Pannonhalmského kláštora pravdepodobne nestálo. S postupným zavádzaním desiatkov do uhorského kráľovského zákonodarstva a cirkevnej praxe, a predovšetkým so zvyšujúcou sa efektivitou ich výberu sa už niekedy v prvej polovici 11. storočia mohol formovať nárok opátov na desiatky. Táto biskupom adresovaná platba mohla byť následne pričlenená k predchádzajúcim príjmom opátstva zo šomodskej oblasti, prípadne mohla ďalšie príjmy svojím narastajúcim významom nahradiť. S rozšírením diecézneho územia Vesprímskeho biskupstva o Šomodský komitát, pravdepodobne až niekedy po roku 1009, sa

44 *Legenda minor Sancti Stephani regis*. In *SRH II*, cap. 3, s. 395. „*Illos autem et posteros eorum usque in presentem diem servos ecclesiae instituit. Postea impetratione suorum optimatum consilium cepit, ut tantum decimas ex his, que possidebant darent, ne afflicti disperderentur e terra.*“ (Porovnaj poznámku deväť). Domnievam sa, že slová autora legendy o zredukovaní služby kláštora „len“ na desiatky sú skôr pokusom vysvetliť už samotnému autorovi sotva známe a pochopiteľné dôvody, ktoré stáli za pôvodne inou než desiatkovou donáciou kláštora.

45 Najstaršie majetky kláštora menované v dodatku privilegálnej listiny kráľa Štefana síce nemožno stotožňovať s lokalitami na šomodskom území, zdá sa však, že tu mohol pisár vkladať do appendixu listiny práve územne značne nesúrodé miesta mimo vlastného šomodského regiónu.

môže spájať aj zmienka o odškodnení biskupa dvorcom v *Cortou* s príslušným obyvateľstvom.⁴⁶

Názory na okolnosti vzniku donácie šomodských desiatkov sú dlhodobo formované výpovednou hodnotou najstarších prameňov. Domnievam sa však, že je k nim nutné pristupovať do istej miery kriticky, ako k prameňom, ktoré prenášajú pomery v pokročilom 11. storočí na jeho začiatok. V tejto skutočnosti je možné hľadať aj schematizované predstavy autorov hagiografie o počiatkoch výberu desiatkov v Uhorskom kráľovstve. Na druhej strane je práve zmienka Menšej svätoštefanskej legendy o pôvodne inej než desiatkovej povinnosti šomodských obyvateľov významným argumentom proti okolnostiam vzniku donácie desiatkov tak, ako ju popisuje pannonhalská privilegiálna listina. V tejto súvislosti sa možno pýtať, akú historickú hodnotu má v prvej polovici 13. storočia sfalšovaná privilegiálna listina kráľa Štefana I. Od deväťdesiatych rokov 20. storočia sa totiž v maďarskej historiografii opätovne presadzujú názory, podľa ktorých sa časť listiny venovaná desiatkom opiera o naráciu spísanú ešte za vlády Štefana. Skutočne je však možné klásť na prelom 10. a 11. storočia časť listiny, ktorá tak zoširoka zdôvodňuje obdarovanie kláštora desiatkami a následnú kompenzáciu vesprímskeho biskupa, alebo je možné hľadať potrebu spísania takejto širokej argumentácie v snahách falzátorov brániť práva kláštora vo vznikajúcich sporoch o desiatky?⁴⁷ Zdá sa, že nebývalá produkcia falzátorských dielní benediktínskych kláštorov z 13. storočia, ale aj blízke analógie z českého prostredia výpovednú hodnotu narácie o desiatkoch skôr spochybňujú.

Téma najstarších desiatkov v kláštornom prostredí ostáva otvorená. Pohľady na dávno známe pramene z odlišnej perspektívy otvárajú nové interpretačné možnosti. Domnievam sa však, že nové interpretácie prameňov budú musieť zohľadňovať už aj pramennú základňu širšieho, prinajmenšom stredoeurópskeho regiónu. Desiatková problematika na jednej strane ukazuje, že vývoj cirkevných desiatkov šiel v ranom Uhorsku, Čechách, prípadne Poľsku vlastnou cestou. Zároveň sa však s ich zavádzaním do praxe spájajú aj obdobné prvky. V rehoľnom prostredí k nim patrí pomerne skorý nástup nárokov opátov na príjmy z desiatkovej platby a doklady o výnimočnom postupovaní desiatkov najstarším rehoľným komunitám z celých území vymedzených svetskou správou (komitáty, provincie, už skôr v súvislosti s biskupstvami poľské kastelánie). Táto vonkajšia podobnosť a na pohľad príbuzné analógie však nesmú zväzdať k stotožňovaniu podmienok, za ktorých k odvádzaniu prvých desiatkov kláštrom prichádzalo. Kým totiž české pramene dokladajú na území s pokročilejším stupňom kristianizácie existenciu cirkevného desiatku už na sklonku 10. storočia,

46 Identifikácia tejto lokality je nejasná. Možno ju stotožniť s neskorším majetkom biskupstva v blízkosti hradu Šomod' (Somogyvár), dvorec však mohol stáť aj na mieste (*Curtou*) menovanom medzi najstaršími majetkami kláštora v Komárňanskom komitáte.

47 Oproti novším Érszegiho názorom (pozri poznámku 18) sa prikláňam k staršej argumentácii Gy. Paulera, ktorý považoval časť pannonhalskej privilegiálnej listiny kráľa Štefana o desiatkoch za prácu falzátorskej dielne pannonhalského opáta Uroša z prvej tretiny 13. storočia. Stojí za zmienku, že sa v rovnakom období (1216 – 1222) a motívoch (obrana práv na desiatky Břevnovského opátstva proti pražskému biskupovi Ondrejovi) hľadajú dôvody na interpoláciu privilegiálnej listiny Jána XV. pre Břevnov. K sporom biskupa Ondreja s panovníkom bližšie ŽEMLIČKA, Josef. Spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupom Ondřejem. In *Československý časopis historický*, 1981, roč. 29, s. 704-730. Nemožno vylúčiť, že sa opát Uroš opieral o nejaký starší, nepochybne kratší text o donácii desiatkov opátstvu. Výpovedná hodnota privilegiálnej listiny kráľa Štefana je však, kvôli výraznej interpolácii pôvodného textu, k okolnostiam obdarovania kláštora desiatkami pochybná.

v ranom Uhorsku ho predovšetkým v dôsledku oneskoreného rozvoja cirkevných štruktúr možno doložiť až podstatne neskôr. Predložený príspevok týmto konštatovaním otázku šomodských desiatkov nevyčerpáva. Predchádzajúce riadky sú skôr pokusom zhrnúť názory medievistov, poukázať na nejasnosti vyplývajúce zo starších predstáv a podporiť vlastnú interpretáciu prameňov.

Cituj:

DRUGA, Marek. *Comitatus decimationem abbati subiugarem*. K pôvodu donácie šomodských desiatkov. In *Forum Historiae*, 2019, roč. 13, č. 2, s. 75-88. ISSN 1337-6861. DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2019.13.2.5>

Mgr. Marek Druga
Oddelenie stredovekých dejín
Historický ústav SAV, P. O. Box 198
Klemensova 19
814 99 Bratislava
Slovenská republika
marek.druga@savba.sk